

**Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât Nüshalarındaki Basra
Körfezi ile Hazar Denizi'nde Yaşayan Tuhaf Hayvan ve
Yaratıkların Tasvirleri**

*Depictions Of Strange Animals and Creatures From The Persian Gulf and The Caspian Sea
In Ajā'ib Al-Makhlūqāt wa Gharā'ib Al-Mawjūdāt Copies*

Hayrunnisa TURAN

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Top- Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University, Faculty of
lum Bilimleri Fakültesi, Türkiye Humanities and Social Sciences, Türkiye

nisacakmakci@hotmail.com Orcid: 0000-0001-8251-8556

Atıf/Cite:

Turan, Hayrunnisa. "Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât Nüshalarındaki Basra Körfezi ile
Hazar Denizi'nde Yaşayan Tuhaf Hayvan ve Yaratıkların Tasvirleri". *İslam Medeniyeti Araştırmaları
Dergisi* 10/1 (2025), 28-62.

<https://doi.org/10.20486/imad.1612679>

Araştırma Makalesi / Research Article

Başvuru Tarihi / Received: 03.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 24.03.2025

Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
Licensed Under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Öz

Bu çalışmada Kazvinî (ö. 1283)'nin kozmografya ve coğrafya konularında kaleme aldığı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin Süfliyyât başlıklı ikinci makalesinde yer alan ve yerküre üzerinde sıralanmış denizlerden Basra Körfezi ile Hazar Denizi'ndeki sıra dışı hayvan ve yaratıklara dair rivayetler ve tasvirler ele alınmaktadır. Telif edildiği tarihten itibaren yoğun ilgiye mazhar olduğu anlaşılan eserin 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar çok sayıda tasvirli ve tasvirsiz Arapça, Farsça ve Türkçe nüshasına rastlanmaktadır. Eserin astrolojiden tıbbı kadar muhtelif alanlardaki zengin konu dağarcığı farklı türdeki çalışmalarda araştırmaya tabi tutulmasına vesile olmuştur. Ancak eseri tasvir sanatı açısından inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır. Mevcut çalışmalarda da genellikle belirli bir nüshanın tanıtımına odaklanıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada eserin denizler bahsindeki bazı hayvan ve yaratıklara dair içerik ve tasvirlerin çeşitli nüshalar üzerinden mukayeseli olarak tanıtılması amaçlanmaktadır. Çalışma hacmi göz önünde bulundurularak birbirine yakın konumdaki bahsi geçen iki denize dair rivayetler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Bu kapsamda, eserde Hint Denizi'nin bir kolu olarak zikredilen Basra Körfezi ile başka herhangi bir denizle bağlantısı bulunmadığı bildirilen Hazar Denizi'nde konumlanmış çeşitli adalar ve canlı türleri hakkındaki malumat ve tasvirler bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışındaki müze ve kütüphanelerde bulunan eserin farklı dönemlere ait nüshalarından bazıları bu çalışma kapsamında incelenip değerlendirilerek tasvirler arası benzerlik ve farklılıkların tespitinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi ve Sanatları, Kazvinî, *Acâibü'l-Mahlûkât*, Basra Körfezi, Hazar Denizi, Hayvanlar, Yaratıklar.

Abstract

In this study, depictions and stories of unusual animals and creatures from The Persian Gulf and The Caspian Sea among all seas on the earth in the second article with al-Sufliyyat title of a cosmographic and geographic work *Ajā'ib Al-Makhlūqāt wa Ğharā'ib Al-Mawjūdāt* by Qazwīnī (d. 1283) are researched. In connection with numerous Arabic, Persian and Turkish copies between the 13th and 19th centuries, it is understood that the work attracted intensive attention beginning from the original. The work is subjected to research in different kinds of studies because of its extensive subject repertoire from astrology to medicine. However, there are limited studies which analyse the work from the point of the painting. The existing studies generally focus on an overview of a specific copy. This study is intended for the comparative analyzing of contents and depictions of some animals and creatures in the section about seas of the work through the various copies. By taking into consideration the size of the article, it is examined in detail information about these mentioned seas which are located close to each other. In this context, descriptions and illustrations about different islands and living beings in the Persian Gulf which is mentioned as a part of Indian Sea in the work and in the Caspian Sea which is without connection to other seas, constitute the focal point of this study. In this article, some copies of the work from different periods in domestic and foreign libraries are subjected to consideration with similar and different aspects.

Key Words: Islamic History and Arts, Qazwīnī, *Ajā'ib Al-Makhlūqāt*, The Persian Gulf, The Caspian Sea, Animals, Creatures.

Giriş

Kazvinî (ö. 1283) kozmograyfa ve coğrafya konulu *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin girişinde, Hz. Peygamber'in "Bana eşyayı (mevcûdâtı) olduğu

gibi göster” şeklindeki duası üzerine her ne zaman incelemelerinde derinlere dalsa Allah Teâlâ tarafından hidayetinin, kesin bilgisinin, nurunun ve doğruluğunun arttığını bildirmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in “Allah’ın yarattıkları hususunda tefekkür edin” hadisini hatırlatan Kazvînî, akla yatkın şeyler üzerinde düşünmenin ancak ilim ve talimde tecrübesi olan, ahlakını güzelleştirmiş ve nefsinin terbiye etmiş kişiyi sonuca ulaştıracığını, böylelikle bu kişinin basiret gözünün açılacağını ve her şeyde bazılarının kavramada acze düştüğü hayranlık uyandıran bir taraf göreceğini ifade etmektedir.¹ Kazvînî dört mukaddime, iki makale ve bir hatime şeklinde düzenlediği eserinin mukaddime kısımlarında *acâib*, *ğarâib*, *mahlûkât* ve *mevcûdât* kavramlarından kastını açıkladıktan sonra *Ul-viyyât* başlıklı birinci makalede Kamer (Ay) feleği üzerindeki yüksek mertebeli oluşumları incelemekte, eserin en kapsamlı bölümü oluşturan *Süfliyyât* başlıklı ikinci makalesinde ise Kamer feleği altındaki düşük mertebeli oluşumları ele aldıktan sonra eserini hatime bölümünde incelediği nispeten daha düşük mertebeli tuhaf yaratıklara dair açıklamalarla nihayetlendirmektedir.

Eserin, bu çalışmanın konusunu teşkil eden Basra Körfezi ile Hazar Denizi’ne ilişkin malumatın da yer aldığı ikinci makalesinde ise öncelikle madenlerin, bitkilerin ve hayvanların aslını oluşturan dört unsur yani ateş, hava, su ve toprak zikredilmekte, sırasıyla ateş küresi, hava küresi, su küresi ve yer küre hakkında kapsamlı açıklamalarda bulunmaktadır. Su küresi başlığıyla, hava küresinin altında ve yer kürenin üzerinde konumlandığı belirtilen çeşitli denizler ve denizlerdeki acayip haller hakkında bilgi veren Kazvînî, sırasıyla Bahru’l-Muhît (Büyük Okyanus), Bahru’s-Sîn (Çin Denizi), Bahru’l-Hind (Hint Denizi), Bahru’l-Fâris (Basra Körfezi), Bahru’l-Kulzüm (Kızıldeniz), Bahru’z-Zenc (Zenc Denizi), Bahru’l-Mağrib (Akdeniz) ile Bahru’l-Hazar (Hazar Denizi)’i çeşitli adaları ve canlıları eşliğinde tanıtarak farklı yönleriyle ele almaktadır. Ardından su hayvanlarına yönelik bölümle su küresi faslını tamamlayan Kazvînî karaların durumunu açıkladığı bölüme geçiş yapmaktadır.

Bu çalışma kapsamında, Hint Denizi’nin bir kolu olarak zikredilen Basra Körfezi ile eserdeki denizlerin sonuncusu ve bir iç deniz olarak ifade edilen Hazar Denizi’nin konumu, durumu, adaları, hayvanları ve acayip yaratıklarına ilişkin rivayetler ve tasvirler incelenmektedir. Kazvînî’nin eserini kaleme aldığı dönem bilhassa Avrupalıların misyonerler, elçiler, kaşifler ve girişimcilerin ziyaretleri vasıtasıyla Asya’ya seyahatlerini büyük ölçüde artırdığı bir döneme tekabül etmesi açısından önem arz etmektedir. Zira Haçlı

¹ Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvînî, *Acâibü’l-Mahlûkât ve Ğarâibü’l-Mevcûdât* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 464), 1b-2a; a. mlf., *Acâibü’l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 813), 1b-2a; a. mlf., *Acâibü’l-Mahlûkât* (Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828), 2a-b; a. mlf., *Acâibü’l-Mahlûkât* (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûat, 2000), 8.

seferlerinin başarısızlığı, Avrupa'nın ekonomik ve teknolojik açıdan geri kalmışlığı, Doğu'nun egzotik ve bereketli coğrafyası, değerli taşlar, madenler, baharatlar ve dokumalar açısından şaşırtıcı zenginliği gibi sebeplerle gerçekleştirilen söz konusu seyahatler neticesinde çok sayıda seyyah bu dönemde deneyimlerini aktardıkları eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de meşhur Venedikli seyyah ve tüccar Marco Polo'ya ait olup, 13. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği iki geniş çaplı Asya seyahatinin ardından bu toprakların sahip olduğu doğal kaynaklara vurgu yaparak, dünyanın başka hiçbir yerinde rastlanmayan sıra dışı özelliklere sahip hayvan çeşitliliğinden özellikle bahsetmiştir.² Doğulu Müslüman kimliğiyle Kazvînî'nin böyle bir dönemde telif ettiği eseri Doğu'nun sahip olduğu zengin çeşitliliğe ışık tutmasıyla ön plana çıkmaktadır. Bilimsel birikimi, serüven anlayışı ve yaratıcı hayal gücüyle harmanlayan bu kozmografik derleme, doğayla ilgilenen ya da uzak diyarların fantastik yaratıklarına dair tasavvura sahip herkesin ilgisini çekebilecek içeriğiyle 13. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyıllar boyunca defalarca istinsah edilmiştir.³ Bilhassa resimli nüshalarının⁴ bolluğuyla tasvir sanatı açısından şöhret kazanan Kazvînî'nin eseri⁵, tuhaf yaşam alanları ve onların sakinleriyle ilgili

² Lorraine Daston – Katharine Park, *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*, (New York: Zone Books, 2001), 32.

³ Bilha Moor - E. A. Rezvan, "Al-Qazwini's 'Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Gharâ'ib Al-Mawjûdât: Manuscript D 370", *Manuscripta Orientalia*, 8/4 (2002), 38.

⁴ Eserin resimli nüshalarına dair kapsamlı az sayıda çalışma mevcuttur bkz. Persis Berlekamp, *Wonder Image and Cosmos in Medieval Islam* (New Haven: Yale University Press, 2011); Stefano Carboni, *The Wonders of Creation and the Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015). Eser hakkında gerçekleştirilen Türkçe çalışmalarda ise büyük ölçüde Türkçe tercüme nüshalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda genellikle eserin tek bir nüshasının incelendiği ya da eserdeki tasvirlerin çoğu zaman ayrıntı içermeyen bilgilerle değerlendirildiği anlaşılmaktadır bkz. Gülhan Başkan, *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007); Gül Güney, *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan 3109 No'lu Minyatürlü Yazma Eserdeki Mitolojik Yaratıkların İkonografisi*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2006); Sünbül Keçelioğlu, *Türkçe Aca'ibü'l-Mahlukat Yazmalarının Minyatürlerinde Üslup ve İkonografya*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997); Ayla Tuncer, *Acaib-ül-Mahlukat Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A, 3632 Nolu Türkçe El Yazması*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, 1980). Eserin Arapça nüshalarından biriyle ilgili de yakın zamanda tez çalışması gerçekleştirilmiştir bkz. Betül Karaçöl, *Arapça Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, No: 00813) Metin-Resim İlişkisi*, (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

⁵ Julie Badiée, "The Sarre Qazwînî: An Early Aq Qoyunlu Manuscript?", *Ars Orientalis* 14, (1984), 97.

merak ve hayranlık uyandıran, şaşırtıcı rivayetler konusunda kaleme alınmış çok sayıda eser arasında başlıca örnek sayılmaktadır.⁶

1. Eserin Çalışma Kapsamında İncelenen Tasvirli Nüshaları

Eserin farklı dillerde ve 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar farklı dönemlerde istinsah edilmiş bazı nüshaları vasıtasıyla içerik ve resim geleneği açısından konu değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Çalışmada istifade edilen nüshalarda dönem ve dil kriterleri esas alınmıştır. Böylelikle gerek eserin tercüme nüshalarındaki metin açısından benzerlik ve farklılıklar gerekse farklı yüzyıllara ait ve farklı dönemlerin resim geleneğini yansıtan tasvirlerin mukayeseli tanıtımı hedeflenmiştir. Bu amaçla eserdeki metin çevirisinde ve tasvirlerin mukayesesinde müracaat edilen Arapça nüshalar 1280 tarihli Münih nüshası (München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 464)⁷, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1322 tarihli (Yeni Cami, 813)⁸ ve 1463 tarihli (Şehid Ali Paşa, 1832)⁹ nüshalar, 1770 tarihli Münih nüshası (München Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab. 463)¹⁰ ile 2000 yılında Beyrut'ta basılmış kitaptır. İstifade edilen Farsça nüshalar Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki 1422 tarihli (Fatih 4171)¹¹, 1424 tarihli (Laleli 1991)¹² ve 1501 tarihli (Fatih 4172)¹³ yazmalardır. Türkçe nüshalar ise Sürûrî (ö. 1561) tarafından tercüme edilmiş, Manisa El Yazmaları Kütüphanesi'nde yer alan 1553 tarihli nüsha (45 HK 3109)¹⁴,

⁶ Anna Contadini, *A World of Beast: A Thirteenth-Century Illustrated Arabic Book on Animals (the Kitâb Na'at al-Hayawân) in the Ibn Bakhtishu' Tradition* (Leiden: Brill, 2012), 4.

⁷ Muhammed b. Muhammed b. Ali ed-Dimaşkî hattıyla H. 678 yılında tamamlanan bu nüsha 212 varaktan oluşmakta olup, 503 adet tasvir içermektedir.

⁸ Muhammed b. Muavved? b. Muhammed bin Mahmud hattıyla H. 722 yılında istinsah edilen bu nüsha 193 varaktan oluşmakta ve 457 adet tasvir içermektedir.

⁹ İbrahim? b. Muhammed b. İbrahim el-Beyrûtî tarafından H. 867 yılında istinsah edilen ve 216 varaktan oluşan bu nüshada tasvir bulunmamaktadır.

¹⁰ H. 1184 yılında istinsah edilen bu nüsha 299 varaktan oluşmakta ve 454 tasvir içermektedir.

¹¹ H. 825 yılında terkip ve tezyin edilen bu nüsha 280 varaktan oluşmakta ve 374 tasvir içermektedir.

¹² H. 827 yılında Ahmed Muhammed tarafından istinsah edilen bu nüsha 291 varaktan oluşmakta ve 381 tasvir içermektedir.

¹³ Muhammed el-Bakkal hattıyla H. 906 yılında istinsah edilen bu nüsha 338 varaktan oluşmakta ve 112 tasvir içermektedir.

¹⁴ H. 960 yılında müellif hattıyla yazıldığı düşünülen bu nüsha 176 varaktan oluşmakta ve 139 tasvir içermektedir. Bu nüshanın transkripsiyonlu metni bir tez çalışmasında sunulmuş olup, bu nüshaya dair mukayese çalışması ilgili tezdeki metin üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen çalışma için bkz. Betül Bülbül Oğuz, *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme*, (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 34, 160; Güney, *Manisa İl Halk Kütüphanesi*, 25.

Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 16. yüzyılın sonlarına tarihlenen nüsha (A-3632)¹⁵, The Walters Art Museum'da yer alan 1709 tarihli nüsha (Ms. W. 659)¹⁶ ile 1854 tarihli Berlin nüshasıdır (Berlin Staatsbibliothek, Ms. or. quart. 1828)¹⁷. Çalışma kapsamında incelenen el yazmaları arasında yalnızca 1463 tarihli nüsha tasvir içermektedir. Kazvînî hayattayken kaleme alınan 1280 tarihli Arapça nüshanın müellif denetiminden geçtiği düşünülmekte olup, bu nüsha aynı zamanda bilinen en erken tarihli tasvirli nüshadır¹⁸.

Söz konusu nüshalar üzerinden eser metnindeki bazı ilaveler ya da farklılıkların yanı sıra dönemsel açıdan bazı tasvirlerle yönelik rağbetin ve tasvirlerin uygulanış biçiminin tespiti gerçekleştirilmektedir. Tasvirlerin karşılaştırılmasında kronolojik sıra esas alınmıştır. Eser nüshalarındaki Basra Körfezi başlığı altında sırasıyla Hark, Çaşk ve Kendülvârî adaları, Hazar Denizi başlığı altında ise Hayyat, Cin ve Çanem adaları hakkında bilgi ve görsellere yer verilerek, bu denizlerde bulunan acayip hayvanlar ile acayip yaratıklardan meşhur coğrafyacı ve seyyahlardan yapılan rivayetlerle bahsedilmektedir. Çalışmada Basra Körfezi ile Hazar Denizi'nde yaşayan, sıra dışı özelliklere sahip hayvanlar ile yaratıklar hakkında ayrıntılı bilgi ve görseller sunulmakla beraber ikonografik açıdan çeşitli değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2. Basra Körfezi (Bahru'l-Fâris):

Eserde bildirildiği üzere bu deniz Hint Denizi'nin en büyük kollarından biridir. Hayrı çok olan mübarek bir denizdir. Sıkıntısı ve çalkantısı diğer denizlerden daha az olduğu için üzerinde daima gemi bulunmaktadır. İbnü'l-Fakîh bu denizin sakin ve çalkantılı olma açısından Hint Denizi'ne muhalif olduğunu bildirmektedir. Zira bu denizde dalgaların çoğalıp yolculuğun zorlaştığı zamanlar Hint Denizi'nin sakin dönemine denk gelmektedir. Hint Denizi'nin coştığı dönemlerde ise bu deniz sakinleşmektedir. Bu denizin sıkıntılı zamanı güneşin başak burcuna varmasıyla başlayıp balık burcuna varmasıyla sona ermektedir. En sıkıntılı dönem güneşin yay burcuna varmasıyla, en rahat dönem de güneşin ikizler burcuna varmasıyla yaşanmaktadır. Ebû Abdullah es-Sînî'nin belirttiğine

¹⁵ 134 varaktan oluşan bu nüshada 127 tasvir bulunmaktadır. Ketebe kaydı bulunmayan nüsha, içerdiği tasvirlerin üslup özelliğinden hareketle 16. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir bkz. Keçelioğlu, *Türkçe Aca'ibü'l-Mahlukat Yazmaları*, 22; Tuncer, *Acaib-ül-Mahlukat*, 8.

¹⁶ H. 1121 yılında Muhammed bin Muhammed Ruznâme-i Sâni tarafından istinsah edilen bu nüsha 303 varaktan oluşmakta ve 444 tasvir içermektedir.

¹⁷ El-Hac Ali Rıza Efendi tarafından H. 1270 yılında istinsah edilen bu nüsha 162 varaktan oluşmakta ve 142 tasvir içermektedir.

¹⁸ Berlekamp, *Wonder Image and Cosmos in Medieval Islam*, 14-15.

göre Allah bu denize bol hayırlar ve faydalar tahsis etmiştir. İnci avcılığı yapılan bu denizdeki kaliteli incilerin benzeri başka bir denizde bulunmamaktadır. Bu denizin adalarında ayrıca altın, gümüş, demir ve bakır madenleriyle akik, zımpara ve çeşitli yakut taşları, koku çeşitleri ve baharatlar bulunmaktadır. Bu denizde Allah'ın dilediği dışında, içine giren hiçbir geminin kurtulamadığı bir girdap da mevcuttur.¹⁹

2.1. Bu Denizin Adaları Hakkında Bölüm (Fasl Fî Cezâir-i Hâze'l-Bahr)

Esere göre bu denizde tüccarların uğradığı çok sayıda meskûn ve mamur ada bulunmakta olup, metinde bunlardan birkaçı hakkında ayrıntılı bilgiye yer verilmektedir.

2.1.1. Hark Adası²⁰ (Cezâretü Hark):

Bu adada inci çıkarılan bir yer bulunmaktadır. Denizcilerin bildirdiği üzere inci yalnızca tatlı su içeren nehirlerin döküldüğü denizden çıkmaktadır. Bahar geldiğinde rüzgarların çoğalıp dalgaların yükselmesiyle, rüzgarlar vasıtasıyla okyanus üzerinden taşınıp buraya getirilen su damlaları zambak gibi yapışkan cıvaya benzemektedir. Bu damlalar denizdeki sedeflerin içine düşmekte, damlayı yutan sedef onu rahmin meniye tuttuğu gibi tutmaktadır. Sedef büyük bir damlanın düşmesiyle büyük bir inci oluşurken, sedef düşen nem oranı fazla olduğunda küçük bir inci oluşmaktadır. Damlaları yutan sedefler her gün iki kere kuzey rüzgârı eserken güneşin doğduğu ve battığı vakitlerde deniz dibinden su yüzeyine çıkmaktadır. Sadece gündüzün ortasında su üstüne çıkmazlar. Zira güneşin harareti inciyi bozmaktadır. Sedef su yüzeyine çıktığında kuzey rüzgârı ve güneşin sıcaklığının içine girmesi için ağzını açmaktadır. Böylelikle rahimde ceninin oluşması gibi sedef içinde inci oluşmaktadır. Şayet sedefin içinde deniz suyu yoksa incisi saf ve güzel olmaktadır. Ancak içinde deniz suyu varsa incinin rengi sarıya dönük olmaktadır. İncinin oluşumu tamamlandığında sedef deniz içinde sert bir zemine yerleşmektedir. Vakti geldiğinde hazır bulunan halktan dalgıçlar denize dalıp sedefleri çıkarmaktadır. Tam vak-

¹⁹ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 63b-64a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4171), 81a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1832), 43a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, A-3632), 106b-107a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Baltimore: The Walters Art Museum, Ms. W. 659), 156b-157a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab, 463), 74b-75b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 128a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 108-109.

²⁰ Hark ya da Harg adıyla anılan bu ada, günümüzde İran'ın Buşehr eyaletinin 40 mil kuzeybatısında yer alan önemli bir ticaret limanıdır bkz. Carboni, *The Wonders of Creation*, 358.

tinde çıkarılırsa inciler büyük ve saf olmaktadır, vaktinden önce ya da sonra çıkarılırsa incinin rengi değişmektedir. Bazı Türkçe nüshalarda ayrıca Muhammed bin Hanefiyye'nin kabrinin bu adada olduğu ve insanların onu ziyaret ettiği belirtilmektedir.²¹

İncelenen nüshalar arasında yalnızca Türkçe nüshalarda bu adaya ilişkin tasvire rastlanmaktadır. Tasvirlerden birinde inci avcılığı yapan bir dalgıcın elindeki sedef resmedilmişken (Resim 1, 2), diğerinde doğrudan bu adaya özgü olmamakla beraber adayı kuşatan denizin bir özelliği olarak “Sûret-i girdap” ifadesiyle girdap tasvirine yer verilmiştir (Resim 3, 4). Adaya dair bilginin ardından yapılan girdap betimlemesinde anafora yakalanmış gemi figürleri bulunmaktadır. “Sûret-i gavvas ve sedef” açıklamasıyla resmedilen dalgıç ve sedef tasvirlerinden, 16. yüzyıl sonlarına tarihlenen nüshadaki dalgıç figürünün peştamalına iliştilmiş hançer ve kese dikkat çekmektedir. 1854 tarihli nüshadaki girdaba tutulmuş geminin ise insan figürleri eşliğinde resmedildiği görülmektedir.

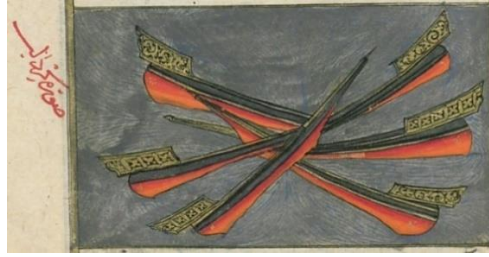

Resim 1: Dalgıç ve Sedef, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 109a.

Resim 2: Dalgıç ve Sedef, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 131a.

²¹ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 64a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 44a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 108b-109a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 157a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 75b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 130a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 110-111; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 433-434.

Resim 3: Girdap, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 109a.

Resim 4: Girdap, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 131a.

2.2. Caşk Adası²² (Cezîretü Caşk):

Bu adanın suda hareket etme konusunda uzman olan halkı karada nasıl savaşıyorsa denizde de öyle savaşılabilmektedir. Rivayete göre padişahlardan biri bir başka padişaha gemiler ile cariyeler göndermiştir. Gemilerden biri bu adaya düşüp cariyeler gezinti için karaya çıktığında bunları cin kaparak onlarla cima etmiştir. Böylelikle bu adanın halkı o cariyelerden doğduğu için ada halkının suda çok iyi savaştığı ve onlarla cimanın lezzetinin başka bir yerde bulunmadığı söylenmektedir.²³ İncelenen nüshalarda bu adaya ilişkin bir tasvire rastlanmamıştır.

2.2.1. Kendûlavrî Adası²⁴ (Cezîretü Kendûlavrî):

Arapça nüshalara göre, müellif bu adanın Bahrü'l-Fâris'de bulunduğundan şüpheli olduğunu, başka bir denizde bulunmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Sîraflılar ile Ummanlılar amberin bol bulunduğu bu adaya seyahat etmektedir. Pamuğun karada

²² Günümüzde Basra Körfezi'nde bu isimle anılan bir ada bulunmamakla beraber, bu adanın Hürmüz Boğazı'ndaki en büyük ada olan Keşm Adası'nın eski adı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca İran'ın güney kıyılarındaki Cask şehri'nin de bu ada ile ilişkili olması mümkündür bkz. Carboni, *The Wonders of Creation*, 358.

²³ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 64a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 44a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 109a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 157b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 75b-76a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 131a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 111; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 435.

²⁴ Kazvîni'nin de bizzat eserde Basra Körfezi'nde bulunmasıyla ilgili şüphesini dile getirdiği bu adanın mevcut durumuna dair bilgiye ulaşılamamıştır.

yetişmesi gibi amber de bu denizin dibinde yetişmektedir. Buradaki amberin rengi siyaha yakındır. alkantısı şiddetlenen deniz amberi kıyıya atmaktadır. Büyük bir balık amberi yiyerek ölmekte ve su yüzeyinde kalmaktadır. Bu balığı gören gemiciler onu halatlar ve engellerle karaya çekerek karnındaki amberi çıkartmaktadır.²⁵ İncelenen nüshalarda bu adaya ilişkin de tasvire rastlanmamıştır.

2.2.2. Bu Denizdeki Acayip Hayvanlar Hakkında Bölüm (Fasl Fî Zikri'l-Hayvanâti'l-Acîbeti Fî Hâze'l-Bahri)

Bu denizdeki bir tür balık denizin yükselme zamanında su yüzeyinde belirmerke ve denizciler bu balığı tanımaktadır. Ebû Reyhan Harezmi'nin Âsâru'l-Bâkiye isimli eserinde belirttiğine göre, Kanunu's-Sânî'nin 13. gününde su üstünde beliren bu balık rüzgarların şiddetlenip denizde dalgaların artacağıının nişanesi olarak görölmektedir.

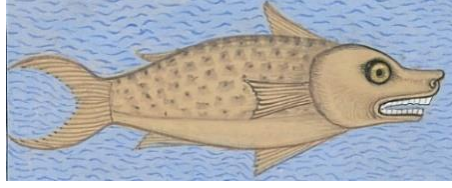
Bu denizdeki Esîver, Harâf ve Berestûc denilen balıklar belirli vakitlerde uzak denizlerden Basra açıklarına gelmerke ve avlanmaktadır. Bazı Türkçe nüshalarda yalnızca Vester ya da Vestîr adıyla bahsedilen bu tatlı balıklar Zengistan'da bulunduğunda Basra'da bulunmamakta, Basra'da bulunduğunda ise Zengistan'da bulunmamaktadır. Kır-langıç kuşuna benzeyen bu balıkların yazın bir vilayette kışın başka bir vilayette olduğı bildirilmektedir.

Bu denizde yaşayan Kevsec isimli bir köpek balığı türü karadaki aslandan daha tehlikelidir. İki arşın uzunluğundaki bu balığın insan dişi gibi dişleri vardır. Diřleriyle kılıçla keser gibi hayvanları kesmektedir. Bu balıkla ilgili tasvirlerde genellikle sivri ve iri dişlere sahip büyük boyutlu balık figürlerine rastlanmaktayken (Resim 5, 8, 9), 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen ve 1709 tarihli nüshadaki balık figürlerinin metinde vurgulandığı üzere insan dişine benzer dişlerle resmedilmesi dikkat çekmektedir (Resim 6, 7).

Resim 5: Kevsec İsimli Balık, 1280, (Cod. arab, 464), 64b.

²⁵ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 64b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 44b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 109b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 157b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 76a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 131b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 111; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 435-436.

Resim 6: Kevsec İsimli Balık, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 110a.

Resim 7: Kevsec İsimli Balık, 1709, (Ms. W. 659), 158a.

Resim 8: Kevsec İsimli Balık, 1770, (Cod. arab, 463), 76b.

Resim 9: Kevsec İsimli Balık, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 132a.

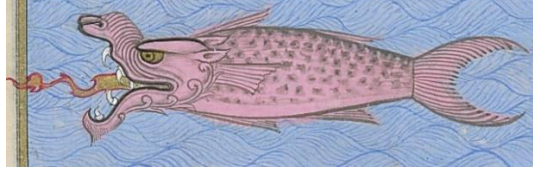
Bu denizdeki Tinnîn olarak bilinen deniz ejderhası Kevsec'den daha tehlikelidir. Uzunluğu hurma ağacı kadar olan bu hayvanın mızrak ucu gibi keskin dişleri ve kan kırmızısı gözleri vardır. Kevsec de dahil olmak üzere tüm deniz hayvanları bu yaratıktan kaçmaktadır. Tinnîn tasvirlerinde yılan ya da ejderha biçiminde kıvrımlı ve pullu gövdeye sahip, sivri dişli figürlerle karşılaşılmakla beraber (Resim 10, 11, 13, 14), başı ağzından ateş püskürten bir ejder ve gövdesi balık şeklinde (Resim 12) ya da timsah gövdeli figürlere de rastlanmaktadır (Resim 15). Tanıma uygun biçimde keskin diş ve kırmızı göz birlikteliği ise iki tasvirde ön plana çıkmaktadır (Resim 10, 14).

Resim 10: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 1280, (Cod. arab, 464), 65a.

Resim 11: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 1322, Yeni Cami, 813), 49a.

Resim 12: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 110a.

Resim 13: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 1709, (Ms. W. 659), 158a.

Resim 14: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 1770, (Cod. arab, 463), 77a.

Resim 15: Tinnîn Denilen Deniz Ejderhası, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 132b.

Bu denizdeki bir arşından daha uzun, yeşil renkli bir balığın testereye benzeyen büyük hortumu vardır. Bir arşından daha kısa olan bu hortumla hangi hayvana vursa yaralar. Türkçe nüshalarda balığın hortumu için fil hortumu benzetmesi de yapılmış olup tasvirlerinde de balık figürünün hortumu fil hortumu şeklindedir (Resim 19, 22). Erken örneklerde tanıma uygun şekilde balığın başında testere dişli bir uzantıya rastlanmaktayken (Resim 16, 17, 18), tarifteki hortumdan oldukça farklı kıvrımlı kısa bir çıkıntıya sahip (Resim 20) ya da hortumsuz balık figürleriyle de karşılaşılmaktadır (Resim 21). Tanımda yeşil renk vurgusu yapılmasına rağmen balık figürlerinin hiçbirinde yeşil renk kullanılmamıştır.

Resim 16: Testere Hortumlu Balık, 1280, (Cod. arab, 464), 65a.

Resim 17: Testere Hortumlu Balık, 1322, Yeni Cami, 813), 49a.

Resim 18: Testere Hortumlu Balık, 1422, (Fatih, 4171), 83b.

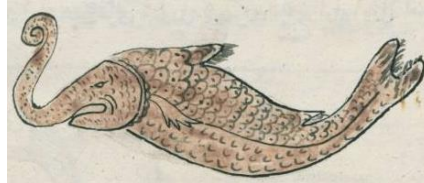
Resim 19: Testere Hortumlu Balık, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 110b.

Resim 20: Testere Hortumlu Balık, 1709, (Ms. W. 659), 158b.

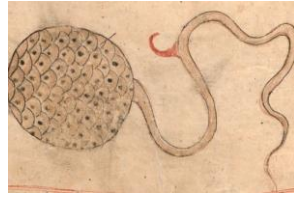

Resim 21: Testere Hortumlu Balık, 1770, (Cod. arab, 463), 77a.

Resim 22: Testere Hortumlu Balık, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 132b.

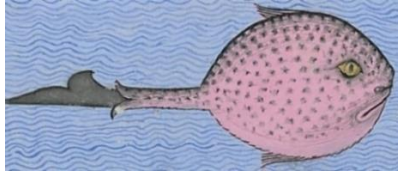
Bu denizdeki kalkan balığına benzeyen yuvarlak şekilli bir balığın kuyruğu üç arşından daha uzundur. Yılan biçimindeki kuyruğunun ortasında silah olarak kullandığı çengele benzeyen kırmızı renk kıvrık bir mahmuzu vardır. Ayrıca bembeyaz ya da simsiyah beneklere sahiptir. Arkasında iki burun deliği, karnında ağzı ve kadınlık organına benzeyen ferce vardır.²⁶ Tanıma en uygun tasvirle en erken tarihli nüshada karşılaşılmakta olup, siyah benekli yuvarlak gövde ile yılanvari uzun kuyruktaki kırmızı mahmuz ayrıntılarının tamamını yansıttığı görülmektedir (Resim 23). Yuvarlak gövde yapısı tüm tasvirlerde ön planda tutulmuşken (Resim 23, 24, 25, 26, 27, 28), kuyruk üzerindeki çıkıntıya bazı tasvirlerde rastlanmaktadır (Resim 25, 26).

Resim 23: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 1280, (Cod. arab, 464), 65a.

Resim 24: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 1322, Yeni Cami, 813), 49a.

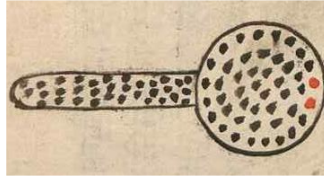

Resim 25: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 110b.

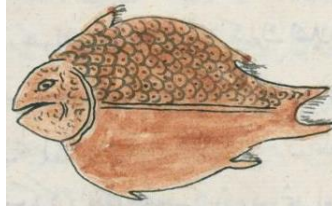

Resim 26: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 1709, (Ms. W. 659), 158b.

²⁶ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 64b-65a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 44b-45a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 109b-110b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 157b-158b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 76a-77a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 131b-132b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 111-113; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 436-438.

Resim 27: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 1770, (Cod. arab, 463), 77a.

Resim 28: Mahmuzlu Yuvarlak Balık, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 133a.

Türkçe nüshalarda ayrıca bu denizdeki Anber denilen bir çeşit balıktan bahsedilmektedir. Hak Teâlâ bu balığı Resulullah (sav) zamanında karaya çıkarmıştır. Resulullah'ın yedi yüz kişilik askeri birliği bu balığın etinden günlerce yemiştir. Amberle beslendiği için bu balığa Anber denilmiştir.²⁷

Son olarak metinde bu denizle ilgili zikredilmiş acayipliklerden biri de *Acâyibü'l-Bahr* isimli eserde anlatıldığı bildirilen bir hikayedir. Rivayete göre İsfahanlı bir adam borca batıp ailesinin nafakasını karşılamaktan aciz kalınca şehri terk edip bir gemiye biner. Denizde dalgalar şiddetlenince gemi Bahrü'l-Fâris'in meşhur girdabına yakalanır. Gemideki tüccarlar kaptana bu girdaptan kurtulma çaresinin olup olmadığını sorunca kaptan bu girdaptan Allah'ın dilediği dışında hiçbir geminin kurtulamayacağını belirtir. Ancak gemideki bir kişinin diğerleri için canını feda etmesi durumunda girdaptan kurtulmalarının mümkün olabileceğini ifade eder. Bunun üzerine İsfahanlı adam borçlarını ödeyip çocuklarının geçimini sağlamaları şartıyla kendisini gemidekiler için feda edebileceğini söyler. Gemide bulunan çok sayıda İsfahanlı tüccar bu adamın borçlarını ödeyeceklerine ve çocuklarının bakımını üstleneceklerine dair yemin ederler. Adam kaptana kendisini feda edeceğini söyleyince, kaptan yüzerek falanca adaya varmasını ve giderken sürekli davul çalmasını ister. Adam gemidekilerin kendisine verdiği davulu alarak yüze yüze o adaya varır. Davulun sesiyle birlikte gemi de girdaptan kurtulup kendisinden uzaklaşmaya başlar. Adada gördüğü büyük bir ağaca çıkan adam akşam olunca şiddetli bir ses duyar. Büyük beyaz bir kuşun ağacın dalına konduğunu gören adam korkarak yaprakların arasına gizlenir. Sabah olunca kuş kanatlarını çırparak uçar. Akşam olunca kuş tekrar gelerek ağaçtaki yuvasına konar. Bu arada hayattan ümidini kesen adam kuşa yaklaşır ve kuşun olumsuz bir tepki vermediğini görür. Ertesi sabah kuşun uçacağı vakitte

²⁷ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 109b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 131b-132a; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib*'i, 436.

adam orada açlıktan ölmektense kuşun ayaklarına yapışıp onunla birlikte uçmanın daha iyi olacağını ve belki selamete erişebileceğini düşünür. Kuşun ayaklarına sıkıca tutunarak onunla birlikte uçan adam uzunca bir süre aşağıda denizden başka bir şey görmez. Sonunda kuş karada köylerin ve insanların görüldüğü bir yere gelerek adamı bir saman yığını üzerine bırakır. Bu durumu gören insanlar adamın başına toplanıp onu beylerinin yanına götürürler. Adamın dilinden anlayan birini bulup halinden sorunca başından geçenleri öğrenerek şaşırlar ve kendisine yemek getirirler. Adam kendisine birçok ikramda bulunan beyin yanında birkaç gün kalır. Sonradan deniz kenarına giderek bir geminin geldiğini gören adam bu geminin kendisinin davul çalması sayesinde girdaptan kurtulan gemi olduğunu anlar. Gemidekiler de adamı görüp yanına gelince başından geçenleri öğrenerek şaşırlar ve şükrederler. Adama fazlasıyla ikramda bulunarak onu Isfahan'a götürürler. Memleketine dönen adam borçlarını ödeyerek rahata erişir. Bu Allah Teâlâ'nın lütfundan uzak olmayan acayip bir hikayedir.²⁸

Bu hikâyeye ilişkin tasvirlerde büyük ölçüde iri bir kuşun ayaklarına tutunarak uçan bir erkek figürüne rastlanmaktadır (Resim 29, 30, 31, 32, 33, 35). Yalnızca 1709 tarihli Türkçe nüshadaki tasvirde erkek figürünün büyük kuşun ayaklarına asılmış vaziyette değil, kuşun sırtına uzanmış şekilde resmedildiği görülmektedir (Resim 34). Bu durum, diğer nüshalardan farklı olarak yalnızca bu nüshada ıssız adadan kurtulmak üzere kuşun ayaklarına tutunan adamı büyük kuşun, gagasıyla kaldırıp sırtına aldığından bahsedilmesiyle ilişkilidir. Büyük boyutlu kuş figürü tasvirlerin bir kısmında koyu renkli tüy ve kanatlara sahipken (Resim 30, 32, 34, 35), metinde zikredildiği şekliyle kuşun beyaz rengine yönelik ayrıntının bazı nüshalarda dikkate alındığı anlaşılmaktadır (Resim 29, 31, 33). Bilhassa nüshalardan birindeki kuş figürünün rengarenk tüyleri, upuzun kuyruklarıyla ef-sanevi Simurg kuşuna yoğun benzerliği dikkat çekmektedir (Resim 32). Bu hikayedeki kuş karakterinin sahip olduğu yardım severlik ve merhamet gibi vasıflar Simurg için de geçerli olduğundan, tasviri gerçekleştiren nakkaş nezdinde kuşla ilgili Simurg çağrışımının oluşmuş olması mümkündür.

²⁸ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 65a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 49b-50a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 45a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 110b-111b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 158b-159b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 77a-78a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 133a-134a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 113-114; Oğuz, *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 438-441.

Resim 29: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1280, (Cod. arab, 464), 65b.

Resim 30: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1322, (Yeni Cami, 813), 49b.

Resim 31: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1422, (Fatih, 4171), 84a.

Resim 32: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1501, (Fatih, 4172), 80a.

Resim 33: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 111b.

Resim 34: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1709, (Ms. W. 659), 159b.

Resim 35: Büyük Kuş ile Issız Adadan Kurtulan Isfahanlı Adam, 1770, (Cod. arab, 463), 78a.

3. Hazar Denizi (Bahru'l-Hazar)

Taberistan ve Cürcan Denizi olarak da bilinen bu denizin doğusunda Cürcan ve Taberistan, kuzeyinde Hazar memleketleri, batısında el-Ân (Ani?) ve Kabak Dağları, güneyinde ise Deylem Dağları yer almaktadır. Yeryüzündeki denizlerden herhangi biriyle bağlantısı olmayan bu deniz büyük ve geniştir. Şayet bir kimse bu denizin etrafını dolaşsa başladığı yere geri döner. Tehlikesi ve sıkıntısı büyük olan, şiddetli dalgalara sahip bu denizde med ve cezir (gelgit) oluşmaz. Bu denizden inci ya da herhangi bir cevher çıkmamaktadır. Adalarında yerleşim bulunmamakla beraber su kaynakları ve ağaçları boldur.

Bu denizin çevresinin 1500 fersah olduğu söylenmektedir. Uzunluğu 800 mil, genişliği 600 mil olup, dairesel şekildedir.²⁹

Hazar Denizi'ne ilişkin bir başlığa ya da malumata bu çalışma kapsamında incelenen bazı Türkçe nüshalarda rastlanmamıştır. Söz konusu nüshalarda bu denizin adaları arasında sıralanan Koyun Adası'na dair bilgiye ise Bahr-i Rûm (Rum Denizi) adaları arasında sayılarak, farklı bir isim altında yer verilmiştir. Hazar Denizi'ndeki hayvanlar hakkında bilgi verilen bölüm ise genel manada deniz hayvanları faslıyla aktarılmıştır. Ancak 1709 tarihli Türkçe nüshada diğer Arapça ve Farsça nüshalarda olduğu gibi Mağrip Denizi ile ilgili bölümün ardından Hazar Denizi'ne dair bölüme yer verilmiş olduğundan diğer Türkçe nüshalarda bu bölümün eksik olduğu anlaşılmaktadır.

3.1. Bu Denizin Adaları Hakkında Bölüm (Fasl Fi Cezâirihi)

Ebû Hâmid el-Endelüsî bu denizde katrana benzeyen siyah balçıktan bir dağ gördüğünü ve denizin bu dağı kuşatmakta olduğunu rivayet etmektedir. Bu dağın tümseğinde içinden su çıkan uzun bir yarık bulunmaktadır. İnsanlar hayran kaldıkları bu suyu uzak diyarlara götürmektedir.³⁰

3.1.1. Hayyat (Yılanlar) Adası³¹ (Cezîretü'l-Hayyat)

Ebû Hâmid bu adanın daha evvel zikredilen siyah dağın yakınında ve yılanlarla dolu olduğunu bildirmektedir. Ayrıca adada bol miktarda kenevir bulunmaktadır. Adada birbirine dolanmış vaziyetteki yılanların çokluğu sebebiyle hiç kimse adaya ayak basmamaktadır. Adada aynı zamanda çok sayıda kuş yaşamakta, yılanlar kuşların yumurtalarına ve yavrularına musallat olmamaktadır. Ebû Hâmid ellerindeki sopalarla yılanları ayaklarından uzaklaştıran ve böylelikle kuşların yumurtalarıyla yavrularını alan insanlar

²⁹ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 70b-71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 53b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 98a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1991), 86a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4172), 86a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 169b-170a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 122.

³⁰ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 53b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 98b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 86b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 86b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 122-123.

³¹ Eserde siyah dağın yakınında yer aldığı belirtilen bu adanın, Hazar Denizi'nin doğu sahilindeki Siyah-kûh (Karadağ) yarımadası açıklarında bir ada olabileceği gibi Bakü açıklarındaki yılanlarıyla meşhur olduğu bilinen ve günümüzde Nargin (Büyük Zire) Adası olarak adlandırılan adayı ifade edebileceği de düşünülmektedir.

gördüğünü belirtmektedir.³² Bu çalışma kapsamında incelenen nüshalarda bu adaya ilişkin bir tasvire rastlanmamıştır.³³

3.1.2. Cin Adası³⁴ (Cezâretü'l-Cin)

Ebû Hâmid el-Endelüsî'nin bildirdiği üzere adada herhangi bir insan ya da yabani hayvan yaşamamaktadır. Adadan cinlere ait olduğuna inanılan sesler duyulduğu için kimse oraya yaklaşmaya cesaret edememektedir.³⁵ Bu çalışma kapsamında incelenen nüshalarda bu adaya ilişkin de bir tasvire rastlanmamıştır.

3.1.3. Koyun Adası³⁶ (Cezâretü'l-Ğanem)

Halife el-Vâsık'ın³⁷ Hazar melikine gönderdiği elçisi Selâmu't-Tercümân'ın bildirdiği üzere bu ada Hazar ve Bulgar diyarları arasında konumlanmıştır. Adada çekirge sürüsü gibi çok sayıda dağ koyunu yaşamaktadır. Bu adaya ulaşan gemiler Allah'ın izin verdiği ölçüde bu koyunlardan avlamaktadır. Râvî bu adada koyundan başka bir hayvan görmediğini, bolca pınar, ağaç ve kenevir bulunduğunu belirtmektedir.³⁸

Türkçe nüshalarda Mağrip Denizi (Bahr-i Mağrib)'nin bir kolu halindeki Rum Denizi (Bahr-i Rûm) adaları arasında zikredilen bu adanın ismi Tal'a ya da Talta isimleriyle

³² Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 53b-54a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 98b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 86b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 87a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 123.

³³ Eserin Münih nüshasından (Cod. arab, 464) sonra ikinci en erken tarihli nüshası olduğu düşünülen British Library (Or. 14140) nüshasında Hayyat Adası'na ilişkin bir tasvir yer almaktadır. Tasvirde kıvrılmış gövdeli beyaz, siyah ve kahverengi yılanlarla etrafı kuşatılmış bir erkek figürünün elinde sopayla yürür vaziyette resmedildiği görülmektedir. Bu figürün ayağının ucunda, metinde bildirilen kuş yumurtalarından büyük boyutlu üç tanesi bulunmaktadır. Söz konusu tasvir için bkz. Stefano Carboni, *The Wonders of Creation*, 245.

³⁴ Adanın günümüzde hangi isimle anıldığı bilinmemektedir.

³⁵ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 54a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 86b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 87a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 123.

³⁶ Eserde Rum Denizi'nin adaları arasında zikredilen Talta ya da Calta Adası ile aynı özelliklere sahip bu adanın günümüzdeki durumu bilinmemektedir.

³⁷ 1463 tarihli Arapça nüshada halifenin adı er-Reşid Billah b. el-Mehdi olarak geçmektedir bkz. Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b.

³⁸ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 54a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 87a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 123.

ifade edilmektedir. 1422 tarihli Farsça nüshada da Talta adıyla zikredilen Koyun Adası tıpkı Türkçe nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da Mağrip Denizi'nin devamında sıralanan adalardan biri olmakla beraber metin içeriği diğer nüshalarla aynıdır. Bu nüshalardaki bilgiler Ebû Hâmid'den rivayet edilerek, Arapça nüshalardaki gibi adadaki koyun sayısının çokluğu ve semizliği vurgulanmıştır. Semizlikleri nedeniyle koyunların gemicilerden kaçamadıkları ve adaya varan gemiler bu koyunlardan istedikleri kadar aldıkları halde koyunların eksildiğinin anlaşılmadığı belirtilmiştir. Türkçe nüshalara göre bu adada koyundan başka bir şey bulunmamaktadır. Arapça ve diğer Farsça nüshalarda da Mağrip Denizi başlığı altında olup, bu denizin bir kolu halindeki Rum Denizi kapsamında sıralanmış adalar arasındaki 1280 tarihli nüshada Calta diğer Arapça nüshalarda Halta ve matbu nüshada Malta isimleriyle zikredilerek hemen hemen Hazar Denizi'ndeki Ğanem Adası ile aynı özelliklere sahip bir adanın mevcudiyetinden, bu iki adanın çok yakın özellikteki iki farklı ada olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1422 tarihli Farsça nüshada Hazar Denizi'nden hiç bahsedilmeden Ğanem Adası'ndan da bahsedilmesi ve daha sonra 98a sayfasında Hazar Denizi'ne geçiş yapılması bu nüshadaki sayfaların karışmış, Türkçe nüshalarda ise eksik olduğuna işaret etmektedir.³⁹

Koyun Adası'na ilişkin tasvirler yalnızca Türkçe nüshalarda rastlanmıştır olup, tasvirlerin kenarında "Koyun Adası Sûretidir" yazısı okunmakla beraber buradaki tasvirler Hazar Denizi dâhilindeki Ğanem Adası'na değil, Rum Denizi dâhilindeki Tal'a ya da Talta adalarına aittir (Resim 36, 37). 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Türkçe nüshadaki tasvirde dağlık bir arazi üzerinde tolaşmak istercesine birbirine dönük siyah ve beyaz birer koç resmedilmişken (Resim 36), 1854 tarihli nüshadaki tasvirde yeşillik zemin üzerinde otlayan kahverengi, sarı ve beyaz renklerde on iki adet koyun görülmektedir (Resim 37).

Resim 36: Koyun Adası'ndaki Koyunlar, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 120a.

³⁹ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 69a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 53a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 95a, 96a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 48a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 119b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 83a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 143a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 120; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 458.

Resim 37: Koyun Adası'ndaki Koyunlar, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 143a.

3.2. Bu Denizdeki Hayvanlar Hakkında Bölüm (Fasl Fî Hayevânihi)⁴⁰

Üç farklı rivayetin aktarıldığı bu başlık altındaki hikayelerden ilkinde göre, müminlerin emiri el-Vâsık Billâh rüyasında Zülkarneyn seddinin yıkıldığını görerek büyük bir üzüntü duymuş ve elçisi Selâmu't-Tercüman'ı konu hakkında haber getirmesi için göndermiştir. Yolculuğu esnasında Hazar melikinin yanında beş gün kalan elçi acayip bir durumla karşılaştığını belirtmiştir. Elçi devasa büyüklükte bir balığın o diyarın halkı tarafından avlanarak kulağının delindiğini, kulağına bir ip bağlanarak kenara çekilen bu balığın kulağından⁴¹ kırmızı-beyaz tenli, uzun saçlı ve güzel görünümlü bir câriyenin⁴² çıktığını aktarmaktadır. Cârîyeyi alıp karaya çıkardıklarında, cârîye utancından yüzünü dövüp saçlarını yolmaya ve çılgık atmaya başlamıştır. Allah Teâlâ cârîyenin vücudunun ortasında göbeğinden dizine kadar peştamal gibi ağır kumaştan elbise şeklinde beyaz bir örtü yaratmıştır. Bu cârîyeyi yakaladıklarında hemen ölmüştür. Acayiplikler hakkındaki çok sayıda kitapta geçen bu hikâyeye, İbn Hübeyre'nin veziri Ebû Hâmid el-Endelüsî'nin telif ettiği *Kitâbü'l-Acâib*'de de yer almaktadır.⁴³

⁴⁰ Bu bölüm bazı Türkçe nüshalarda Hazar Denizi'ndeki hayvanlardan değil, genel manada deniz hayvanlarından bahseden bir başlıkla (Fasl-ı Rabî ki Hayevanât-ı Bahrdadır) ele alınmıştır bkz. a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 120a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 143a; Oğuz, Sürûrî'nin *Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib*'i, 458.

⁴¹ 1709 tarihli Türkçe nüshada cariyenin, balığın karnından çıktığı ifade edilmektedir bkz. Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170a-b.

⁴² Bazı Türkçe nüshalarda bu cariyeye güzel yüzlü, uzun saçlı, siyah gözlü ve gümüş tenli olarak tanımlanmaktadır bkz. Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 123a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 146b.

⁴³ Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 54a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 96a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 87a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 87a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 123a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod.

Farsça ve Türkçe nüshalarda rastlanan bu rivayetle ilgili tasvirlerde irice bir balığın kulağından çıkmak üzere olan ya da karaya çıkmış vaziyette kadın figürleri yer almaktadır (Resim 38, 39, 40, 41). 1422 ve 1424 tarihli Farsça nüshalardaki tasvirler birbirine yakın özellikte olup, balığın kulağı içinden yükselen, uzun siyah saçlı, beyaz tenli, çıplak bir kadın figürünü resmetmektedir (Resim 38, 39). Bu tasvirlerdeki balık figürünün yanında “Sûret-i mâhî” (Balık resmi), kadın figürünün yanında ise “Sûret-i kenizek” (Küçük câriye resmi) yazıları okunmaktadır. Türkçe nüshalardaki tasvirlerin yanında ise “Balık ve onun kulağından çıkan câriye sûretidir” yazılarına yer verilmiştir. 16. yüzyıl sonlarına tarihlenen nüsha tasvirinde kulağından iple bir ağaca bağlanmış vaziyette, gövdesinin yarısı su içerisinde resmedilmiş turuncu renkli iri balığın karşısındaki taşlık zeminde olayın şaşkınlığıyla parmağını ağzına götürmüş, beyaz sarıklı bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figürün yanında ise göbeğinin altında beyaz bir örtü bulunan, uzun siyah saçlı, beyaz tenli çıplak bir kadın figürü resmedilmiştir. Metinde ifade edildiği üzere utancından elleriyle yüzünü kapatan bu kadın figürünün üzerindeki beyaz örtü de metinde geçen bu ayrıntıya yalnızca bu tasvirde yer verilmiş olması açısından dikkat çekmektedir (Resim 40). 1854 tarihli nüshadaki tasvirde ise dalgalar arasında resmedilmiş kırmızı balık figürünün kulağından yalnızca başı ve kolu çıkmış bir kadın figürü görülmektedir (Resim 41).

Resim 38: Büyük Balığın Kulağından Çıkan Câriye, 1422, (Fatih, 4171), 96b.

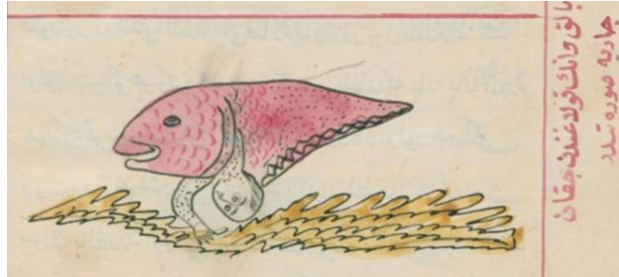
arab, 463), 85b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 146a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 123; Oğuz, *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib*'i, 464.

Resim 39: Büyük Balığın Kulağından Çıkan Cârîye, 1424, (Laleli, 1991), 87a.

Resim 40: Büyük Balığın Kulağından Çıkan Cârîye, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 123a.

Resim 41: Büyük Balığın Kulağından Çıkan Cârîye, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 146b.

Bu bölümdeki rivayetlerden ikincisi bu denizde bulunan ve siyah bir buluta benzeyen büyük bir ejderha hakkındadır. Deniz hayvanlarına eziyet eden bu yaratığı denizin dibinden kaldırması için Allah Teâlâ'nın bir bulut gönderdiği iddia edilmektedir. Siyah bir yılan sûretindeki bu hayvan kuyruğuyla geçtiği yerlerdeki ağaçları ve yapıları yıkmakta ve soluğuyla etrafındaki hayvanlarla bitkileri yakmaktadır. İbn Abbas (ra)'tan rivayet edildiği üzere, Ye'cüc ve Me'cüc kavmi bu yılanla karşılaşınca onu parçalayıp yemiştir. Bu rivayet Türkçe nüshalarda, ejderhayı kaldıran bulutun onu Ye'cüc ve Me'cüc

kavminin yaşadığı vilayete bırakmasıyla bu kavme mensup her bir kişinin bıçak getirip ejderhayı keserek zahire ve gıda edindiği şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁴

Tûsî'nin, Kazvî'nin yüz yıl kadar önce kaleme aldığı *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* isimli eserinin Türkçe tercümesindeki bulut bahsinde de bulut ve ejderha ilişkisine “Allah Teâlâ buluta öyle bir çekim kuvveti vermiştir ki ejderhayı denizin içinden çekip ıssız çöllere bırakmaktadır. Bu sebeple denizin dibindeki ejderha bulutun korkusundan başını yukarı kaldıramaz. Bulutun misali mıknatısla demir gibidir. Mıknatı-sın demiri çektiği gibi bulut da ejderhayı çekip katına çıkarır ve dilerse bir başka yere götürür”⁴⁵ ifadeleriyle değinilmektedir. Türk mitolojisinde de luu adıyla su kaynaklarını ve yağmur bulutlarını temsil eden ejderhanın güzel mevsimde kuş gibi gökte uçtuğu, sonbahardan sonra ise timsah ve su yılanı gibi sulara ve yeraltına saklandığı bilinmektedir.⁴⁶ Bu noktadan hareketle, bilhassa Türkçe nüshalardaki ejderha figürünün gökyüzünde bulut eşliğinde resmedilmesi dikkat çekmektedir.

Arapça ve Türkçe nüshalarda rastlanan bu deniz ejderhasına ilişkin tasvirlerde kıvrımlı gövdeye sahip ejderha figürleri yer almaktadır (Resim 42, 43, 44, 45, 46, 47). 1280, 1709 ve 1770 tarihli nüshalardaki ejderha figürü açık ağızlı ve dili dışarıda resmedilmişken (Resim 42, 45, 46), 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Türkçe nüshadaki figürün ağızından metindeki yakıcı etkisini vurgularcasına ateş çıkması dikkat çekmektedir (Resim 44). Diğer örneklerden farklı olarak ejderha figürünün bu tasvirde tek boynuzlu, 1280 tarihli nüshada ise çift boynuzlu resmedildiği görülmektedir. Tasvirlerin çoğunda ejderha figürü sade zemin üzerinde yer almaktayken, 1322 tarihli nüshada mavi dalgalar arasında (Resim 43), diğer nüshalardan belirgin farklılıklara sahip Türkçe nüshada ise mavi gökyüzü üzerinde resmedilmiştir (Resim 44). Ayrıca bu tasvirle birlikte 1854 tarihli Türkçe nüshadaki tasvirde yer alan ejderha figürlerinin metinde bahsedilen siyah bir bulut eşliğinde resmedilmeleri sıra dışı bir görünüm arz etmektedir (Resim 44, 47). Bu iki tasvirin yanındaki açıklamada “Sûret-i ejder ki onu sehâb kaldırır” (Bulutun kaldırdığı ejderha resmi) ve “Sûret-i ejderha-yı bahrî ki sehâb kaldırır” (Bulutun kaldırdığı deniz ejder-

⁴⁴ Kazvî'nin, *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71a-b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 54a; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 96b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 87b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 123b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 85b; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 146b-147a; a. mlf., *Acâyibü'l-Mahlûkât*, 2000, 123-124; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâyibü'l-Garâib'i*, 464-465.

⁴⁵ Ahmed et-Tûsî, *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* (İnceleme-Tıpkıbasım), haz. G. Kut, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012), 64b.

⁴⁶ Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 131.

hası resmidir) ifadeleri okunmaktadır. Metinde ejderhanın renginin siyah olarak belirtilmesine karşın 1709 tarihli nüshada kahverengi (Resim 45), 1854 tarihli nüshada ise turuncu resmedildiği görülmektedir (Resim 47). Diğer örneklerde ise siyah ya da siyaha yakın renklerde dir.

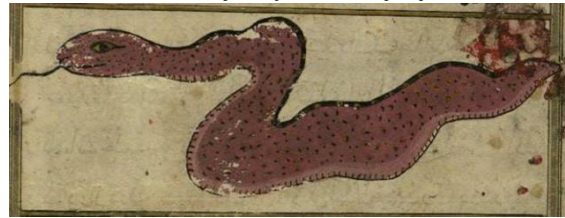
Resim 42: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 1280, (Cod. arab, 464), 71b.

Resim 43: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 1322, (Yeni Cami, 813), 54a.

Resim 44: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 123b.

Resim 45: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 1709, (Ms. W. 659), 170b.

Resim 46: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 1770, (Cod. arab, 463), 86a.

Resim 47: Hazar Denizi'ndeki Büyük Ejderha, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 147a.

Eserin bu bölümüne adaletiyle nam salmış meşhur bir hükümdar olan Kisrâ Enûşirvan dönemindeki bir hikâye ile son verilmektedir. Hikâyeye göre Türklerin İran topraklarına girmesinden huzursuz olan Enûşirvan Türk kavmine karşı Hazar Denizi'nde bir set inşa ettirmeye karar verir. Enûşirvan denizde inşa ettirdiği seddin tamamlanmasıyla büyük bir sevinç yaşayarak seddin üzerine bir taht kurulmasını ister. Tahtın üzerine oturan padişah Allah'a hamd ü senâda bulunduktan sonra "Ey Rablerin Rabbi sen bana bu limanda set inşa ederek düşmanları engellemeyi ilham ettin ve beni armağanların en güzeliyle şereflendirdin" diyerek uzunca bir süre secde ettikten sonra döşeği üzerinde doğrulup uzanır. Bunun üzerine "Artık Hazar'ın gücü ve Türklerin hücumu karşısında rahatladım" diyerek uykuya dalar. Bu esnada denizden acayip şekilli bir hayvan çıkıp cüsesiyle ufka set çeker. Askerler aceleyle yaylarını gererler. Enûşirvan uyanıp "Neler oluyor" der. Etrafındakiler "Gördüğün şey" diye cevap verince padişah "Silahlarınızı bırakın, Allah Azze ve Celle'nin on iki yıl altı ay boyunca bana bu meşguliyeti ilham etmesi deniz hayvanlarından tehlikeli bir hayvan için değildir" der ve sedde doğru yükselen yaratığı karşılar. Padişahın tahtının yakınına gelen⁴⁷ bu deniz hayvanı "Ey melik ben bu denizin sakinlerindenim. Bu limana yedi kez set çekildiğini ve bu setlerin yedi kez harap olduğunu gördüm. Allah Teâlâ sana bu limana set çekip onu sonsuza dek kapatmayı vahyetti. Allah sana olan yardımını mübarek kılsın" der demez gözden kaybolur. Havaya mı uçtu

⁴⁷ 1709 tarihli nüshada ayrıca bu yaratığın Enûşirvan'a elini uzattığı ve padişahın da ona elini verdiği ifade edilmektedir bkz. Kazvînî, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170b.

yoksa denize mi daldı kimse bilemez. Muhakkak ki doğrusunu Allah bilir.⁴⁸ Bu hikâyeye ile birlikte eserdeki Hazar Denizi bahsine son verilmekte ve su hayvanları hakkındaki bölüme (El-Kavl Fî Hayevânî'l-Mâ) geçiş yapılmaktadır.

Çeşitli nüshalardaki en fazla rağbet gördüğü anlaşılan bu hikâyeye ilişkin tasvirlerde, başlı başına acayip görünümlü bir yaratık ya da İran padişahı Enûşirvan ile konuşur vaziyetteki sıra dışı bir yaratık figürüyle karşılaşılmaktadır (Resim 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55). Erken tarihli örneklerde bu yaratığın tek başına resmedildiği görülmekteyken (Resim 48, 49, 50, 51), 16. yüzyıl sonrasına ait örneklerde bu acayip yaratık Kisrâ Enûşirvan'a hitap eder şekilde resmedilmektedir (Resim 52, 53, 54, 55). 1280 tarihli nüshada bedeni siyah tenli, çıplak bir insan şeklinde, çift boynuzlu ve kanatlı bir yaratık figürü yer almaktayken (Resim 48), 1322 tarihli nüshada başı sakallı ve sarıklı bir insan, gövdesi yırtıcı hayvan görünümündeki kanatlı bir yaratık bulunmaktadır (Resim 49). 1422 ve 1424 tarihli Farsça nüshalardaki benzer özellikler içeren tasvirlerde, iki adet keçi ayağı üzerinde duran, dört kollu, göbeğiyle diz kapağı arası etekle örtülmüş, benekli ve pullu gövdeye sahip acayip görünümlü birer yaratık figürü yer almaktadır. 1422 tarihli nüshadaki kanatlı figürün başı tavşan kulaklı bir kurbağayı andırmaktayken (Resim 50), 1424 tarihli nüshadaki keçi sakallı figürün başı cin ya da dev tasvirlerindeki figürlere benzemektedir (Resim 51). Bu iki tasvirin yanında "Sûret-i Behîme-yi Bahrî" (Deniz hayvanı resmi) ifadeleri okunmaktadır. 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Türkçe nüshadaki tasvirde, denizden çıkan çift boynuzlu, köpek başlı ve ejder kuyruklu tuhaf bir yaratığın, elindeki nesneyi Enûşirvan'a uzattığı görülmektedir (Resim 52). Deniz kenarındaki seddin üzerine kurulmuş altın yaldızlı tahtında oturan altın taçlı Enûşirvan bu yaratığa doğru eğilmiş vaziyettedir. Gösterişli kıyafetler içerisindeki Enûşirvan'ın etrafında yaverleri bulunmaktadır. Yaverlerden ikisi hayretten parmaklarını ağzına götürmüşken, bir diğer yaverin kınında bir kılıç taşıdığı görülmektedir. Tasvirin kenarında "Sûret-i Hayevân-ı Bahrî" (Deniz hayvanı resmi) yazısı okunmaktadır. 1709 tarihli Türkçe nüshadaki uzun, yılan kuyruklu ve benekli gövdeye sahip, sivri dişli tuhaf bir yaratığın elini, altın tacıyla altın yaldızlı tahtında oturan Enûşirvan'a uzattığı görülmektedir (Resim 53). Enûşirvan'ın ar-

⁴⁸ Kazvînî, *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 464), 71b-72a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Yeni Cami, 813), 54a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4171), 96b-97b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Laleli, 1991), 87b-88b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Şehid Ali Paşa, 1832), 49b-50a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Fatih, 4172), 87b-88a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (A-3632), 123b-124a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. W. 659), 170b-171a; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Cod. arab, 463), 86a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât* (Ms. or. quart., 1828), 147a-b; a. mlf., *Acâibü'l-Mahlûkât*, 2000, 124; Oğuz, *Sürûri'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i*, 465-466.

kasındaki asker figürünün sağ elinde yay, sol elinde ok bulunmaktadır. 1770 tarihli nüshadaki çift boynuzlu ve ejder kuyruklu, dört ayaklı hayvan figürü de diğer örneklerde olduğu gibi elini tahtında oturan Enûşirvan’a uzatmış vaziyettedir (Resim 54). Hükümdar da aynı şekilde elini uzatarak karşılık vermektedir. Enûşirvan’ın önündeki asker figürü ise elindeki ok ve yayı aşağı doğru indirmiştir. Bir önceki örnekte olduğu gibi silah taşıyan bu figürlerin metinde ifade edildiği üzere, hükümdarın buyruğuyla silahlarını etkisiz hale getirdiği görülmektedir. Bu iki tasvirle ilgili bir başka dikkat çekici husus da asker figürlerinin metinde bildirildiği üzere doğrudan yay eşliğinde resmedilmeleridir. Son olarak 1854 tarihli Türkçe nüshadaki tasvirde ise deniz kenarında başında tacıyla ve bağdaş kurarak oturan Enûşirvan, elini denizden başını çıkaran hayvan figürüne doğru uzatmış vaziyettedir (Resim 55). Balığı andıran bu yaratığın yalnızca baş bölgesinin resmedilmesi dikkat çekmektedir. Enûşirvan’ın arkasında bir set ve seddin gerisinde dağların resmedildiği bu tasvir, 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen Türkçe nüsha ile birlikte doğrudan metinde vurgulanan seddin bulunduğu iki örneği oluşturmaktadır. Bu tasvirin kenarında da diğer Türkçe nüshada olduğu gibi “Sûret-i Hayevâni’l-Bahrî” (Deniz hayvanı resmi) yazısı yer almaktadır.

Resim 48: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1280, (Cod. arab, 464), 71b.

Resim 49: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1322, (Yeni Cami, 813), 54b.

Resim 50: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1422, (Fatih, 4171), 97a.

Resim 51: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1424, (Laleli, 1991), 88a.

Resim 52: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 16. yüzyıl sonları, (A-3632), 124b.

Resim 53: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1709, (Ms. W. 659), 171a.

Resim 54: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1770, (Cod. arab, 463), 86b.

Resim 55: Denizden Çıkıp Enûşirvan ile Konuşan Yaratık, 1854, (Ms. or. quart., 1828), 148a.

Sonuç

Doğu'nun gizemli ve zengin coğrafyasının, dünyanın çeşitli bölgelerinden seyyahların izlenimleriyle aktarıldığı geniş çaplı telif faaliyetlerine sahne olan 13. yüzyıl, acayip literatürüne damgasını vurmuş *Acâibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât* eseriyle ayrı bir öneme sahiptir. Kazvî'nin ana hatlarıyla Ulviyyât makalesinde kozmografya, Süfliyyât makalesinde ise coğrafya alanlarında kaleme aldığı geniş hacimli eseri, çeşitli dillerdeki nüsha sayısının fazlalığından da anlaşıldığı üzere telif edildiği tarihten itibaren büyük yankı uyandırmıştır. Bilhassa astronomi, astroloji, coğrafya, zooloji ve botanik alanlarında ansiklopedik mahiyetteki bu eser, içerdiği sıra dışı rivayetlerle de farklı kesimden insanlar nezdinde büyük rağbet görmüştür. Genel itibariyle denizlerdeki adalar ekseninde yoğunlaşan bu rivayetler, gerek dönemin meşhur coğrafyacıları ve seyyahları va-

sıtasıyla aktarılması gerekse yeryüzünün büyük bir kısmını hakimiyeti altına almış Zülkarneyn (İskender) ile adalet timsali Enûşirvan gibi meşhur sultanlar ya da Ye'cüc ve Me'cüc kavmi gibi olağan dışı özelliklere sahip çeşitli kavimler hakkında bilgi vermesiyle ilgi odağı haline gelmiştir. Eserdeki Basra Körfezi ile Hazar Denizi bahsinde de okuyucu nezdinde merak uyandıran çeşitli hikayelere yer verilmiştir.

Bu çalışma kapsamında incelenen dokuz adet tasvirli nüshanın büyük çoğunluğunda belirli konuların resimlenmesine yönelik eğilimin ortaya konması, farklı dönemlerde hangi konulara daha çok rağbet gösterildiğinin tespiti açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmada incelenen toplam elli beş adet tasvirden, yedi tanesinin Basra Körfezi'ndeki bir adadan büyük bir kuşun ayaklarına tutunarak kurtulan İsfahanlı adamın hikayesine, sekiz tanesinin Kısra Enûşirvan ile Hazar Denizi'nden çıkan yaratığa ilişkin olması, fedakârlık vasfıyla vurgulanan ya da doğruluktan ayrılmayan kimselerin Allah tarafından bir kuş ve bir deniz canavarı vasıtasıyla bile lütuflandırılması gibi değerlendirmelere kapı aralaması açısından dikkat çekmektedir. Genel itibarıyla metin ile tasvirler arasında uyum bulunmakla beraber, Enûşirvan ile ilgili hikâye özelinde deniz yaratığının elinde tuttuğu nesneyi Enûşirvan'a sunmasına dair metinde bir bilgi yer almasına karşın bazı nüshalarda bu ayrıntıya yer verilmesi nakkaşın hayal gücünün ya da farklı kaynaklardan da beslenme ihtimalinin tasvire katkı sağladığına ve sonraki dönemlerde de benimsendiğine işaret etmektedir. Tasvirlerdeki konu seçiminin ya da kompozisyon düzenlemesinin farklı nüshalar üzerinden etkileşimli olarak gerçekleşmesinin en belirgin örnekleri Türkçe nüshalar arasında yer almaktadır. Örneğin Basra Körfezi'nin Hark Adası'ndaki inci avcılığına ya da girdaba ilişkin Arapça ve Farsça nüshalarda tasvire rastlanmazken, birbirinden uzak tarihlerde hazırlanmış 16. yüzyıl sonralarına tarihlenen ve 1854 tarihli Türkçe nüshalarda rastlanması etkileşimin gelenekselliğine işaret etmektedir. Benzer şekilde Arapça ve Farsça nüshalarda Hazar Denizi ile Rum Denizi'ndeki çok yakın özelliklere sahip iki farklı Koyun Adası'ndan bahsedilip bu adaya dair tasvire yer verilmezken, bazı Türkçe nüshalarda Koyun Adası'nın yalnızca Rum Denizi'ndeki bir ada olarak zikredilmesi ve tasvirlerine yer verilmesi de nüshalar arası etkileşimin bir diğer örneğidir. Bu etkileşim eserin metin kısımlarındaki bazı ayrıntılarda da açıkça ön plana çıkmaktadır. Örneğin Hazar Denizi'ndeki balığın kulağından çıkan cariye'nin dış görünümüne dair tanımlama bazı Türkçe nüshalarda diğer nüshalardan farklı ifadelerle betimlenmektedir. Cariyenin balığın kulağından değil de karnından çıktığını ifade eden 1709 tarihli Türkçe nüsha ya da Koyun Adası'yla ilgili rivayetdeki halife isminin 1463 tarihli Arapça nüshada farklı verilmesi gibi örnekler de tercüme nüshalarında orijinal metne tamamen bağlı kalınmadığının bir göstergesidir.

İncelenen nüshalarda sıra dışı özelliklere sahip balıklar ve deniz ejderhalarının da sıklıkla resmedilmiş olması ise günümüzde de çeşitli haberlere konu edilmiş, denizlerde

ve adalarda yaşayıp, halk açısından büyük tehlike arz eden köpek balığı ya da piton benzeri yılan türlerinin korkutucu etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu tür dehşet uyandırıcı tahripkâr yaratıklara yönelik ilginin büyüklüğünü yansıtmaktadır. Balığın kulağından çıkan câriye hikayesi ise gerek eserin hazırlandığı dönemin hayal dünyasına ayna tutması açısından gerekse her dönemde her kesimden insanın ilgi duyabileceği sıra dışı bir konuyu görselleştirmesi açısından ön plana çıkmaktadır. Ancak bu hikâyede cariyeyle ilgili özellikle vurgulanan haya vasfının bilhassa 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen nüshadaki tasvirde ön plana çıkarılması dikkat çekmektedir.

Renk kullanımı, kompozisyon düzenlemesi ve tezyini unsurlar açısından dönemlerinin resim geleneğini yansıtan bu tasvirlerin metinden bağımsız olarak benzer detaylar içermesi de bilhassa yakın tarihlerde istinsah edilmiş nüshalar arasında sık rastlanan bir durumdur. Genel bir çerçeveden değerlendirildiğinde, erken dönem tasvirlerinde sıklıkla karşılaşıldığı üzere 1280 tarihli nüsha tasvirlerinde varak rengi sade zemin üzerine yerleştirilen, kırmızı, siyah, sarı ve mavi rengin yoğun kullanımıyla soluk tonların tercih edildiği gelişigüzel çizilmiş ve irilikleriyle dikkat çeken figürlere rastlanmaktadır. 1322 tarihli nüshadaki tasvirlerde kompozisyona Çin resminin etkisiyle İlhanlı Dönemi'nde yaygınlaşan dalga ve bulut motiflerinin ve İncü Dönemi'nde hazırlanmış Şiraz ekolü tasvirlerinde sık karşılaşılan kırmızı zemin renginin eklendiği görülmektedir. 15. yüzyıl örneklerinde de bilhassa Timurlu Dönemi Herat ve Şiraz ekollerinin etkisiyle bulut motiflerinin kullanımına yoğun biçimde devam edildiği görülmektedir. 15. yüzyıla ait tasvirlerle ilgili bir başka dikkat çekici husus, figürlerin önceki dönemlere kıyasla daha zarif hatlara ve ince detaylara sahip olmasıdır. Gerek doğa betimlemelerinde gerekse bizzat insan, hayvan ve yaratık figürlerine ilişkin tasvirlerde en özenli fırça darbelerini ve nakış dilini yansıtan örneklerle 16. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen ve Klasik Osmanlı Dönemi tasvirlerinin göz alıcı kompozisyonlarını sunan Türkçe nüshada rastlanmaktadır. Bu nüshadaki tasvirler aynı zamanda önceki devirlerdeki soluk ve sınırlı renk kullanımının ardından son derece canlı renk yelpazesıyla ve altın yaldızın bol kullanımıyla dikkat çekmektedir. Sonraki dönemlere ait nüshalarda da renk açısından canlılık ve çeşitlilik devam etmekle beraber, tahrirlerdeki inceliğinin azaldığı ve tezyini unsurlarının sınırlandığı anlaşılmaktadır.

Ana hatlarıyla çeşitli dönemlerdeki fikir ve hayal dünyalarına ışık tutan bu tasvirlerin, farklı konulara rağbetin analiz edilmesine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir. Örneğin incelemeye tabi tutulan eserin Süfliyyât başlıklı ikinci makalesinin yerküre bahsinde yeryüzündeki çeşitli dağlardan, nehirlerden, pınarlardan, madenlerden ve taşlardan uzun uzun bahsedilmesine rağmen bu konularla ilgili son derece sınırlı tasvirlerle rastlanmaktadır. Ancak bu çalışmanın da kısmen odak noktasını oluşturan, eserin su kü-

resi bahsindeki çeşitli denizlerde ve adalarda yaşayan ilginç canlı türlerine ilişkin tasvirlerle resimli nüshaların neredeyse tamamında karşılaşılmaması belirli konulara eğilimin boyutunu sunması açısından dikkat çekmektedir. Bu ilgi çekici konuların kalıpsal bir ikonografiyi yansıtırçasına çeşitli dönemlerde tekrar tekrar resmedilmesi de geleneğe ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Yaklaşık altı yüz yıllık bir zaman aralığındaki tasvirli nüsha sayısının bolluğuyla Kazvî'nin eseri, gerek içerik dağarcığı gerekse görsel unsurlar açısından acayip literatürü için zengin kaynak potansiyeline sahip bir başyapıt konumundadır.

Kaynakça

- Badiee, Julie. "The Sarre Qazwî: An Early Aq Qoyunlu Manuscript?", *Ars Orientalis* 14 (1984): 97-113. <https://www.jstor.org/stable/4629331>
- Başkan, Gülhan. *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acaibü'l-Mahlûkat Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Berlekamp, Persis. *Wonder Image and Cosmos in Medieval Islam*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Bülbül Oğuz, Betül. *Sürûrî'nin Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergebilimsel Bir İnceleme*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Carboni, Stefano. *The Wonders of Creation and the Singularities of Painting a Study of the Ilkhanid London Qazwini*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.
- Contadini, Anna. *A World of Beast: A Thirteenth-Century Illustrated Arabic Book on Animals (the Kitâb Na't al-Hayawân) in the Ibn Bakhtishu' Tradition*. Leiden: Brill, 2012.
- Daston, Lorraine – Park, Katharine. *Wonders and the Order of Nature 1150-1750*. New York: Zone Books, 2001.
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Güney, Gül. *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan 3109 No'lu Minyatürlü Yazma Eserdeki Mitolojik Yaratıkların İkonografisi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlik Tezi, 2006.
- Karaçöl, Betül. *Arapça Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, No: 00813) Metin-Resim İlişkisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 464, 1a-212b.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 813, 1a-193a.

- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4171, 1a-280a.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1991, 1a-291b.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1832, 1a-216b.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4172, 1a-338a.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi, A-3632, 1a-134a.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. Baltimore: The Walters Art Museum, Ms. W. 659, 1a-303a.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. München: Bayerische Staatsbibliothek, Cod. arab., 463, 1a-299b.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Berlin: Staatsbibliothek, Ms. or. quart., 1828, 1a-162b.
- Kazvinî, Zekeriyyâ b. Muhammed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Ğarâibü'l-Mevcûdât*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 2000.
- Keçelioğlu, Sünbül. *Türkçe Aca'ibü'l-Mahlukat Yazmalarının Minyatürlerinde Üslup ve İkonografya*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Moor, Bilha- Rezvan, E. A. "Al-Qazwini's 'Ajâ'ib Al-Makhlûqât wa Gharâ'ib Al-Mawjûdât: Manuscript D 370". *Manuscripta Orientalia*, 8/4 (2002), 38-68.
- Tuncer, Ayla. *Acaib-ül-Mahlukat Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi A, 3632 Nolu Türkçe El Yazması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, 1980.
- Tûsî, Ahmed. *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdât* (İnceleme-Tıpkıbasım). haz. G. Kut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2012.